

Adam Saj

Odpowiedzialność karna nieletnich

Studenckie Zeszyty Naukowe 9/14, 45-52

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Odpowiedzialność karna nieletnich

Przestępczość nieletnich i inne zachowania dewiacyjne młodzieży, stanowią problem w większości krajów. Ciągłe poszukuje się nowych metod postępowania w sprawach nieletnich sprawców popełniających przestępstwa i ujawniających cechy nieprzystosowania społecznego. Od wielu lat próbowano wyodrębnić koncepcje dotyczące postępowania z nieletnimi. Literatura wyróżnia model właściwego procesu, który opiera się na zasadzie legalizmu, na regułach prawa i konstytucyjnej gwarancji swobody. Jest realizowany przez zawodowych prawników, podejmujących zasadnicze decyzje w sprawach młodzieży. Drugi model, nazwany modelem społecznym lub inaczej zabezpieczenia społecznego, opiera się na pojęciu sprawiedliwości ekonomicznej i socjalnej, jest on realizowany przez etatowych pracowników administracji, dysponujących różnymi służbami pomocniczymi. Metody wykorzystywane w ramach tego modelu mają charakter paternalistyczny, mający na celu zastąpienie rodziców. Kolejny model, czyli model procesu uczestniczenia, opiera się na założeniach funkcjonowania nieformalnej kontroli społecznej, na uczestniczeniu obywateli w łagodzeniu i rozwiązywaniu konfliktów z udziałem nieletnich¹.

Problemy związane z metodami postępowania odzwierciedlono w rezolucji z 1985 r. dotyczącej wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich. Tzw. Reguła Bejing wskazywała, że system ten powinien stanowić część globalnej polityki społecznej. Cele wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich zawiera reguła 5, wskazująca, że wymiar sprawiedliwości powinien mieć na uwadze dobro nieletniego, ale także stosowanie środków indywidualnych do wagi czynu i indywidualnych okoliczności. Warto wspomnieć także o „diversion” (odwracanie, odciąganie), które ma na celu kierowanie postępowania wobec młodych sprawców czynów karalnych na inny tor niż przewiduje to proces karny. Koncepcja ma chronić dzieci i młodzież przed dewiacją wtórną, bowiem osoba, która popełniła jakies czyn karalny zostaje przez system sprawiedliwości stygmatyzowana jako przestępca. Wiadomo, że rozpiętość czynów nagannych zachowań nieletnich może być różna, rozpoczynając od wagarów, kończąc np. na rozboju, czy zabójstwie.

¹ H. Kołakowska-Przełomiec, D. Wójcik, *Selekcja nieletnich przestępców w sądach rodzinnych*, Wrocław 1990.

Przyjrzyjmy się strukturze przestępczości nieletnich w Polsce. W 2001 r. zwiększył się dwu i półkrotnie udział młodzieży (w stosunku do 1990 r.) w rozbojach, przestępstwach powodujących uszczerbek na zdrowiu, w bójkach, pobiciach, a w 1/5 wzrósł odsetek zgwałceń popełnionych przez nieletnich.² Cechą charakterystyczną przestępczości, wykazywaną przez tę grupę społeczną, jest częstsze niż w przypadku dorosłych współuczestnictwo w popełnianiu czynów kryminalnych z jedną lub z kilkoma osobami, głównie dotyczy to kradzieży i rozboju. Według ustaleń policji, nieletni sprawcy, którzy dokonali przestępstw przeciwko zdrowiu i życiu, charakteryzowali się bezwzględnym, bardzo agresywnym i okrutnym sposobem działania. Wynika on, zdaniem policji, z dwóch zasadniczych czynników sytuacyjnych: z faktu, iż najczęściej działali w grupie oraz w stanie nietrzeźwości.

Tematem mojej pracy są czyny zabronione popełnione przez nieletniego, które powodują odpowiedzialność karną.

Przyjrzyjmy się więc tej problematyce w świetle ewolucji polskich przepisów prawa. Do czasu wejścia w życie ustawy z dnia 26 października 1982 r., zasady odpowiedzialności nieletnich regulowały przepisy Kodeksu karnego z 1932 r., zgodnie z którym nieletni, którzy popełnili czyn zabroniony przed ukończeniem 13 roku życia nie ponosili odpowiedzialności karnej. Sąd stosował wobec nich jedynie środki wychowawcze (upomnienie, dozór odpowiedzialny rodziców, opiekunów lub kuratora oraz umieszczenie w zakładzie wychowawczym). Odpowiedzialność nieletnich pomiędzy 13 a 17 rokiem życia, uzależniona była od kryterium rozeznania. To jest od osiągnięcia takiego rozwoju umysłowego i moralnego, który umożliwiał rozpoznanie znaczenia czynu i kierowanie swoim postępowaniem. Nieletni działający bez rozeznania traktowani byli jak nieodpowiedzialni karnie. Można było zastosować wobec nich jedynie środki wychowawcze. Natomiast sprawcę działającego z rozeznaniem sąd umieszczał w zakładzie poprawczym.

W Kodeksie karnym z 1969 r. nie zawarto przepisów regulujących odpowiedzialność nieletnich. W toku prac kodyfikacyjnych zdecydowano, że zasady postępowania z nieletnimi zostaną uregulowane odrębną ustawą. Do czasu uchwalenia tejże ustawy utrzymano w mocy przepisy Kodeksu karnego z 1932 roku. Odpowiedzialność karną, którą przewidywał kodeks z 1969 roku, ponosili sprawcy z chwilą ukończenia 17 lat w momencie popełnienia czynu zabronionego. Wyjątkiem był art. 9 § 2 k.k., który stanowił, że nieletni, który po ukończeniu 16 lat, popełnił zbrodnię przeciwko życiu, bezpieczeństwu publicznemu, zbrodnię zgwałcenia lub rozboju albo ciężkie uszkodzenie ciała, mógł odpowiadać karnie jak

² A. Siemaszko, B. Gruszczyńska, M. Marczewski, Atlas przestępczości w Polsce, Warszawa 2003.

dorosły sprawca, jeżeli przemawiały za tym okoliczności sprawy, warunki i właściwości osobiste nieletniego, a zwłaszcza bezskuteczność stosowanych środków wychowawczych i poprawczych. Na mocy kodeksu z 1969 r. art. 9 § 3 stanowił kolejny wyjątek. Mówił on o sprawcy, który po ukończeniu 17, a przed ukończeniem 18 lat popełnił występki. Sąd stosował wówczas środki wychowawcze lub poprawcze zamiast kary, jeżeli za orzeczeniem takich środków przemawiały okoliczności sprawy i właściwości osobiste sprawcy. Ustawa regulująca w sposób kompleksowy postępowanie z nieletnimi została uchwalona dopiero w 1982 roku. Zaakceptowała ona rozwiązania k.k. z 1969 roku w odniesieniu do granicy wieku odpowiedzialności karnej na zasadach przewidzianych dla dorosłych, natomiast w porównaniu do systemu traktowania nieletnich określonego przepisami k.k. z 1932 r., przyniosła istotne zmiany.

Ustawa z dnia 26 października 1982 o postępowaniu w sprawach nieletnich ma zastosowanie na trzech płaszczyznach: w zakresie zapobiegania i zwalczania demoralizacji wobec osób, które nie ukończyły 18 lat; o czyny karalne popełnione przez nieletnich pomiędzy 13 a 17 rokiem życia oraz w zakresie wykonywania już orzeczonych na podstawie ustawy środków wobec osób, które nie ukończyły lat 21. Ustawa zna dwa postępowania w sprawach nieletnich: wychowawcze, do którego stosuje się przepisy postępowania cywilnego, oraz poprawcze gdzie stosuje się przepisy postępowania karnego. Sądem właściwym do spraw nieletnich jest sąd rodzinny. Rozwiązanie to zgodne jest z ratyfikowaną przez Polskę Konwencją o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. W myśl art. 40 ust. 2 tej Konwencji, każde dziecko podejrzane lub oskarżone o naruszenie prawa karnego, powinno mieć gwarancję rozpatrzenia bez zwłoki jego sprawy przez niezawisły organ sądowy, zgodnie z zasadami słusznego postępowania w rozumieniu prawa. Ustawodawca polski wskazuje jednak, iż postępowanie w sprawach nieletnich może prowadzić także inny organ niż sąd rodzinny, ale tylko wtedy, gdy przepis szczególnie wyraźnie na to pozwala. Taka sytuacja może mieć miejsce, na gruncie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, gdy nieletni popełnia przestępstwo, określone w art. 10 § 2 k.k. Wówczas właściwym jest sąd dla dorosłych. Przewiduje on wyjątek od reguły przyjmującej brak odpowiedzialności karnej nieletniego. Artykuł ten dotyczy sprawcy, który nie ukończył lat 17, a ukończył lat 15 i dopuścił się czynu zabronionego. Warunkiem jednak skorzystania z tego przepisu są dwie przesłanki: przedmiotowa, wynikająca z okoliczności sprawy, do których trzeba zaliczyć nie tylko rodzaj przestępstwa, lecz także sposób działania sprawcy np. okrutny, zuchwały. Druga to przesłanka podmiotowa, bazująca na osobowości nieletniego i jego właściwościach, oceniona z uwzględ-

nieniem warunków rodzinnych, stopnia rozwoju umysłowego oraz stopnia demoralizacji.³

Jeżeli stosowano wobec nieletniego środki wychowawcze i poprawcze, fakt ten stanowi dodatkową okoliczność przemawiającą za potraktowaniem nieletniego na zasadach określonych w kodeksie karnym. Skoro bowiem, mimo poddania go oddziaływaniom wychowawczym i poprawczym, popełnił on czyn zabroniony, oznacza to, że środki te są bezskuteczne, a zatem należy zastosować oddziaływanie silniejsze poprzez karę.

Zmodyfikowana została odpowiedzialność karna nieletniego, ograniczając zarówno rodzaj kary, jaki można mu wymierzyć oraz jej wysokość. Ustawodawca wskazuje również na pewne szczególne dyrektywy jej wymiaru i szersze niż w wypadku sprawcy dorosłego możliwości zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary. Wobec osoby, która nie ukończyła 18 lat nie można wymierzyć kary dożywotniego pozbawienia wolności. Orzeczona wobec nieletniego kara nie może przekroczyć 2/3 górnej granicy ustawowego zagrożenia przewidzianego za przypisane mu przestępstwo.⁴ U podstaw obniżenia granicy wymiaru kary znalazło się przekonanie, że „wina w wypadku odpowiedzialności karnej nieletnich jest zawsze ograniczona przez brak dojrzałości sprawcy”.⁵ Pozostaje więc pytanie, czy w takim wypadku wobec nieletniego może być orzeczona kara 25 lat pozbawienia wolności. Kodeks karny nie daje wyraźnej odpowiedzi na to pytanie. Biorąc pod uwagę unormowanie art. 38 § 3 k.k. przychylić się należy do poglądu dopuszczającego orzeczenie wobec nieletniego kary 25 lat pozbawienia wolności. Swoistej redukcji podlega bowiem np. kara dożywotniego pozbawienia wolności, która stanowi tu wszak górną granicę ustawowego zagrożenia przewidzianego za przypisane przestępstwo.⁶ Wymierzając nieletniemu karę, sąd ma kierować się przede wszystkim tym, aby sprawcę wychować. Nie chodzi tu oczywiście o przejmowanie przez sąd funkcji rodziców czy instytucji wychowawczych, lecz wskazanie przez ustawodawcę dyrektywy wymiaru kary, która w przypadku wymierzenia kary nieletniemu ma pierwszeństwo. Ustawodawca podkreśla zatem szczególne znaczenie prewencji indywidualnej w przypadku nieletniego sprawcy.⁷

Zasada winy jest jedną z gwarancyjnych zasad prawa karnego, które mają rangę konstytucyjną. Zasada ta wynika zarówno z zasady demo-

³ K. Gromek, Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, Warszawa 2001, s. 175.

⁴ M. Mozgawa, Kodeks karny. Praktyczny komentarz, Zakamycze 2006.

⁵ Uzasadnienie rządowego projektu kodeksu karnego – Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami, Warszawa 1997.

⁶ A. Wąsek, Kodeks karny. Komentarz, tom I (art. 131), Gdańsk 1999.

⁷ M. Mozgawa, Kodeks karny. Praktyczny komentarz, Zakamycze 2006.

